

MAGYAR ARIÓN

Tanulmányok
Pálóczi Horváth Ádám műveiről

Szerkesztők

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

HEGEDÜS BÉLA

Budapest

rec.iti

2011

A

*Magyar Arión – Tudományos tanácskozás Pálóczi Horváth Ádám
születésének 250. évfordulóján*
(Budapest, 2010. október 20–21.)
támogatói

MTA Irodalomtudományi Intézet
Óbudai Társaskör

A borítón látható portré Pálóczi Horváth Ádámot harmincéves korában ábrázolja. A színezett metszet alapjául szolgáló, mára elkallódott festmény „Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791”. A metszetet Kazinczy Ferenc készítette el, s a *Psychologia* címlapelőzékéeként jelent meg 1792-ben. A talapzaton olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93):

Nomen Arionum Siculas impleverat urbes,
Captaque erat lyricis Ausonis ora sonis.

Híre betölti a városokat szikuloknak a földjén,
s zengő lantjának rabja Itália is...

(Gaál László fordítása)

A borító a csurgói Református Gimnázium könyvtárának példánya alapján készült, amely az író sógora, Sárközy István névbejegyzését őrzi
Forrás: <http://www.csokonai-csurgo.sulinet.hu/sarkozy/kepek/33.jpg>

© Szerzők, 2011.

ISBN 978-963-7341-91-5
ISBN 978-963-7341-92-2 (pdf)

Kiadja a rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja
<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa, Csörsz Rumen István

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

„ki magam tsinálmánya, ki másé”

Közköltészet és írói program Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz Énekek* (1813) című gyűjteményében*

Pálóczi Horváth Ádám neve hagyományosan összefonódik a közköltészet és a paraszti folklór felfedezésével, illetve az „énekes poézis” sokrétű művelésével. Ez ugyan mind igaz, de a tudós költő folklorisztikai érdeklődése, sőt dalszerzői attitűdje sem magányos jelenség a korszakban. Annyi bizonyos, hogy ilyen profilú pályatársai közül az ő munkásságáról tudjuk a legtöbbet, s a korabeli kéziratok és népszerű nyomtatványok is az ő énekeit őrzik legnagyobb számban. Ifjúkorában még Csokonai verseiét is meghaladja a Horváth-másolatok száma, de az 1810-es évektől ez az arány végérvényesen Csokonai javára tolódik el. Az, hogy az *Ötödfélszáz Énekek* (ÖÉ) dallamokat is tartalmaz – bármilyen vázlatosakat –, ugyancsak kiemeli írói társai közül, noha Verseghy és Csokonai sokkal képzetesebb zenészek voltak. A kulcsfogalmak: az intenzív *leletmentés*, illetve e hagyomány sokrétű *integrálása a saját életműbe*. E témakörök nyomán talán árnyaltabb portré rajzolódik ki a külön életmódra hajlamos gyűjtőről, aki első sorban íróként-költőként definiálta önmagát.

Mivel Küllös Imola tanulmánya részletesen feltárta Horváth hagyományhoz való viszonyát, én inkább arra térnék ki, hogy mi az, amit ebből ő a személyisége szűrőjén áteresztett. Ezt a kérdéskört nemcsak Pálóczi Horváth Ádám kapcsán lehet megvizsgálni, hiszen a XVIII–XIX. századi közköltészet-használók és szöveggazdák közül majdnem mindenkit érint, ám a hagyományhoz való viszony tudatossága jelentősen megkülönböztet erővonalakat.

Az ÖÉ egyike a legnagyobb terjedelmű és legrendezettebb XVIII–XIX. századi közköltészeti forrásoknak. A gyűjtemény zenei unikalitása miatt hamar a tudományos érdeklődés középpontjába került – már amennyire a XVIII. század populáris kultúrája valaha oda került –, emiatt sokan csupán ezt a forrást ismerték, s az itt található szövegekből vontak le messzemenő következtetéseket. Rossz nyomon jár azonban a kutatás, ha figyelmünk nem terjed tovább e kéziratnál, s nem vizsgáljuk a több száz egykorú vagy korábbi forrást.¹ Most, hogy a mezőnyt még jobban ismerjük, mint 1953-ban (bár

* Készült az MTA Bolyai János Ösztöndíjának támogatásával.

1 Ez a kritikai kiadás hozzáférhetőségével is magyarázható (ÖÉ 1953). Az utóbbi évtizedben a XVIII. századi RMKT közköltészeti kötetei viszont számos új szövegcsaládot és összefüggést mutattak be (RMKT XVIII/4 és 8).

Bartha Dénes és Kiss József kétségkívül bőséges variantúra-jegyzetet írtak), rá kell döbbernünk, hogy ezt a hangsúlyeltolódást még nem tudatosítottuk.

Az *ÖÉ* szakirodalmi megítélése igen sokrétű, de döntően a zenei adatok, a régies dallamok megmentését tekintették Pálóczi Horváth Ádám fő érdemének. Egy későbbi, ugyancsak muzikális költőtárs, Arany János dalgyűjteményével (1874) összevetve viszont azt tapasztaljuk, hogy Arany szorosabb dallami összefüggéseket, visszatérő rokon zenei formulákat őrzött meg a kézirat dalkincsén belül és a saját szerzésű (Bartalus Istvánnak külön összeírt) dallamai felé is, tehát az ő esetében valóban elsődlegesnek tarthatjuk a dallamok rögzítését. Az *ÖÉ*-ben a zenei szempont spontánabban érvényesül, hiszen bár sok a rokon dallamfrázis, ám a szövegálózat szorosabb: a versek tematikus tömböket alkotnak, s ezek sorrendje szervezi köteté a kéziratot.² Ez a tér kétségkívül áttekinthetőbb és uralhatóbb volt Horváth számára, mint a zenei anyagé. Zenei ismereteit és főleg kottáinak precizitását bőven érte kritika is. Bár költőnket elmarasztalhatjuk vázlatos dallamai miatt, de a feljegyzett anyag értékeihez nem fér kétség. Ez elsősorban azzal a nosztalgiával függ össze, hogy a rögzített énekkincs egy diákkori ismeretszintet tükröz – de úgy tűnik, mintha a debreceni kollégium elhagyása után kottázókészségét sem fejlesztette volna, a meglévőt viszont megőrizte, s jó pár évtizeddel később is biztonsággal vállalta. (Igen jól megtaníthatták a diákoknak; ma a jóval silányabb énekkutatás miatt sokaknak már az iskola után néhány évvel gondot jelentene egy ilyen feladat.) Tisztában volt azonban korlátaival: mentegetőzött, hogy „csak holmi misemondó forma kótákkal” tudta kedves énekeit följegyezni.

Noha láthatólag nem dallamtárat tervezett – ha a kutatók és a zenészek leginkább ekként tekintenek is rá –, mégis jelentős szerepet szánt a zenének az énekelt versek világában. Már 1792-ben, a *Hol-mi III.* előszavában határozott ígéretet tett:

Mind az első, mind a' máfodik darab (írott) Holminek olvasása után, fokban, ki fzemben, ki mások által megintettek; hogy az Énekeknek nótáját is tenném közönségéfé; mivel a' kik azokat különöfsebben kedvellik, nem múlathatják magokat vélek, úgy, a' mint akarnák: – meg-leffz az is talán, ha élek; még moft fok okokra nézve nem lehet.

Nem tudjuk, mik voltak a „sok okok”, de azt igen, hogy e sorok írásakor költőnk a magyar irodalmi közélet sokkal beágyazottabb figurája volt, mint amikor

2 A szövegek közti hívószavas-hívóformulás lánckapcsolat sem ritka, pl. a *Be keserves énnekem...* (saját vers, 182. sz.) után rögtön a nyitósorhoz mintául szolgáló anonim *Be keserves nyomorúság töri bódult fejemet* (183. sz.) következik. Elgondolkodtató, hogy már az 1790–1794-re datált *Szeel Imre-ék.*-ben is így találjuk őket (STOLL 404. sz.)! Vö. CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 143.

aztán – egyre visszább vonulva – lett ideje az *ÖÉ*-kel bíbelődni. Azt se feledjük, hogy ekkoriban más magyar költőknek sem volt módjuk énekelhető verseiket kottás kiadásban közreadni, mivel igen drága dolog volt a kottaszedés. A zeneileg sokkal képzetesebb Verseyhy Ferenc gyűjteményei is kéziratban maradtak, Csokonai Vitéz Mihály *Musikális Gyűjteménye* pedig éneklésre alkalmas műveinek csupán töredékét tartalmazta.³

A legnagyobb talányok egyike Pálóczi Horváth Ádám életművében az *ÖÉ* kéziratgyűjtésének genezise. Az 1813-as alapműnek van egy teljes másolata, az egykori brassói (ma az MTA Könyvtárában őrzött) kézirat,⁴ továbbá a *Magyar Árion* című öncenzúrázott, kivonatos antológia a saját versekből, ami két azonos változatban maradt fenn.⁵ Ezek a „csúcstermékek” egy folyamat lezárói, szerencsére ma hozzáférhetők, vizsgálhatók. De mi van a többivel? Honnan szívják magukba ezek a rendezett antológiák ezt a gazdag zenei és szöveges ismeretanyagot? Vajon volt-e költőknek diákkorában primer kéziratot énekeskönyve?

Primer és *szekunder* források – kissé sematikus, de használható kategóriák.⁶ Aki a közköltészetben jártasságot szerez, például diák- vagy katonaévei során, följegyzni magának azt, amire emlékezni kíván: így születik a primer kéziratok többsége. Ez mindig a jéghegy csúcsa: *sokan csak azt írják le, amit nem tudnak fejből*. Számos olyan szöveg, ami már csak az oralitásban élt, s amelyet még sokkal jobban tudtak, mint amit leírtak, egyáltalán nincs meg. Ne csak az amúgy is rejtve maradó, rögzít(het)etlen paraszti szájhagyományra gondoljunk, hanem az értelmiségi körök szóbeliségére, társasági énekkincsére is. Azért értékes adatközlő, aki egy kicsit grafomán, mivel az ilyeneket is feljegyzi. Egyáltalán nem kizárt, hogy költőknek hajdan, diákéveiben vagy később, saját régi primer kézirta(i) volt(ak), noha jelenleg nem ismerünk ilyet. Könnyen lehet, hogy ha fennmaradt is, nem tudjuk Pálóczi Horváth Ádám nevéhez kötni. Gyűjteményeiket a XVIII. század végi szöveggazdák gyakran álnéven, církalmas, nyomtatványokat idéző címmel, önmagukat másnak aposztrofálva jegyzik fel.⁷ A primer, közösségi használatú közköltéssel együtt jár egyfajta álarccosság, rejtőzni és beolvadni vágyás is (gondoljunk Jókai *Csittvári króniká-*

3 Jellemzésére l. D. HOVÁNSZKI Mária, „Hogy kezdhessek énekembe...” avagy Csokonai és a 18. század végének érzékeny énekelt dalköltészete = Csokonai Vitéz Mihály énekelt költészete: Elektronikus kritikai kiadás, szerk., bev. D. HOVÁNSZKI Mária, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (DVD).

4 MTAK MS 1409/1. Erdélyi felbukkanásairól l. TÖRÖK Zsuzsa tanulmányát kötetünkben.

5 OSZK Kt. Oct. Hung. 587. (FM 1/655) és MTAK RUI 8r 48.

6 Csörsz, *Szöveg...*, i. m., 38–40., további alternatívákkal.

7 A *Dávidné Soltári* típusú címelekkel ékeskedő kéziratok a kollégiumokban (Sárospatak, Debrecen, Nagyenyed) több nemzedéken át divatban voltak, pl. *Dávidné Soltári* (1790–91; STOLL 393. sz.), *Dávidné Dudája* (1809; STOLL 602. sz.); *Dávidné Soltári* (1814–1828; Stoll 647. sz.); *Szent Dávidné Soltári* (1826; STOLL 738. sz.).

jára!), s a tulajdonos néha csak évtizedekkel később kezdi saját szellemi termékének tekinteni kéziratát.

Az *ÖÉ* viszont emlékiratszerű. Bartha Dénes megjegyzi a kritikai kiadás előszavában, hogy a dallamokat a költő emlékezetből jegyezte le, nem azonosak az egykorú nyomtatott kiadásokkal, még az egyházi énekeskönyvekkel sem (ha máshogy jutott eszébe, eltért a megszokott dallamformáktól).⁸ A nyomtatásban széles körben terjedő szövegekkel is ez a helyzet: Pálóczi Horváth Ádám nem másolt ponyvát! Az itt is szereplő szövegek nem teljesen egyeznek meg azokkal a variánsaikkal, amelyek akkor közkezen forogtak a ponyvák vagy a váci *Énekes Gyűjtemény* (1799, 1801, 1803, 1823) lapjain, s amelyeket Jankovich Miklós például rendszeresen másolt.

Talán formabontó leszek az eddigi kutatásokhoz képest: egyre erősebb a benyomásom, hogy az *ÖÉ* nemcsak egyszerűen szekunder (tudatosan gyűjtött és szerkesztett) forrás, hanem egy kiadás jellegű, letisztázott szövegegyüttes, egy *compositum*, Pálóczi Horváth Ádám dalköltői életművének utolsó összegzése, amelyet önálló címlappal és bevezetővel látott el:

Ó és ÚJ mintegy Ötödfél száz Enekek,
ki magam tsinálmánya, ki másé.

8r 7br[is] 1813
H A mp⁹

az Ertelmes Magyaroknak a' kik az Itthonit szeretik és betsűlni tudják
ajánlja
a' szerző.¹⁰

– Az *itthonit*, nemcsak a magyart. A gyűjtemény dallamainak nem csekély hányada valóban a közép-európai zsargonhoz tartozik.¹¹ Magyarok abban az értelemben, hogy a Magyarországon élő, akár eltérő etnikumú közösségek sajátjuknak tekintették őket. Pálóczi Horváth Ádám nyelvészeti pályamunkái jelzik, hogy nagyon tudatos nyelvművelővel és -elemzővel van dolgunk, ám miközben szigorú nyelvész és buzgó hazafi, telerakja a kéziratot a korabeli (néhol már megcsonkult) latin közköltészettel, fonetikusán átírt szlovák dalokkal, román, kun és cigány szövegekkel; ezek nyilván a „dallamzsargon” útján közlekedtek. Általuk megidézi és átmenti azt a polivalens, pezsgő, többnyelvű közeget, ami otthont adott a néhány évtizeddel korábbi magyarországi közköltészet virágzásának. Az 1810-es években már sokkal ritkább az ilyen típusú

8 *ÖÉ* (1953), 50. és másutt.

9 2a (számozatlan).

10 3a (II, számozatlan).

11 L. a szerző másik tanulmányát a közép-európai dallampárhuzamokról.

gyűjtemény, mint 40–50 évvel azelőtt. Az együttélés keretei ugyancsak töredeznek, romladoznak ekkoriban, így az *ÖÉ* ebből a szempontból is nosztalgikus. Az itt szereplő egyik szlovák dal (*Ked ja pridem szkertsmi* = [*Keď ja pridem z krčmí*], 401. sz.) később már nem fordul elő a szlovák kéziratokban és kiadványokban; érdemes volna jobban odafigyelni rá, hiszen itt kétféle dallama is fennmaradt. A másik szlovák szöveg (*Lemámicskus*, 328. sz.) egy cseh eredetű katonadal, hazai ismertségét pedig nemcsak Horváth kézírata jelzi, hanem Tóth Istváné (1832) is.¹² A gyűjtemény olasz darabjaival eddig nemigen foglalkoztak, pedig egyikük nem más, mint egy áriarészlet Pergolesi *La serva padrona* (1733) című operájából: *Espettare et non venire* (*Aspettare e non venire*; a librettót Gennaro Antonio Federico írta).¹³ Érdekes, hogy a *Frère Jacques* kezdettel ismert francia kánon is olaszul szerepel: *Fraj Martine! Fraj Martine! Leva szu*.¹⁴ Mindez nem mond ellent a költő hangsúlyozott magyarságtudatának és néha fellángoló idegenellenességének, de kétségkívül árnyalja a képet.

Pálóczi Horváth Ádám ezzel a kéziratcsoporttal *a saját írói univerzumát* is szeretné rögzíteni, értelmezhetővé tenni, szöveggyűjteménynek álcázva; mint ha ránk akarná örökíteni a teljes kontextust, ami őt értelmezhetővé teszi. Őt – és nem az ihletet adó szöveganyagot! Egy egyre jobban elszigetelődő, bár sokakkal kapcsolatra törekvő, Arión sérelmeit megszenvedő ember nosztalgiából és önértelmező szándékkal összeállított gyűjteménye tárul föl előttünk. *A saját* repertoár kap nagyobb hangsúlyt a címben is („ki magam tsinálmányja”); nem azt mondja a költő, hogy „másokét összegyűjtöttem és ahol jónak láttam, kiegészítettem egy-két saját verssel”. A gyűjtemény százas nagyságrendű saját művet őriz, ám mindenekelőtt a Pálóczi Horváth-dalok *kontextussal* vegyes közeget, s ez bármelyik kortársánál erősebben meghatározza. Horváth János utalt erre a legvilágosabban, ám ez a gondolatmenet fedésbe került Pálóczi Horváth Ádám folklorisztikai érdemei és más szempontok miatt.

Nem vitás, hogy az *ÖÉ* önértelmező szöveg jellegét csak azért érzékelhetjük biztosabban, mivel az összeíróról – közlékenysége miatt – sokkal többet tudunk, mint más egykorú források szöveggazdáirol;¹⁵ a hasonló reflexiók kétségkívül sok más gyűjtemény kialakulására hatottak. A költő életrajzára és poétikájára vonatkozó háttértudásunk azonban jó szolgálatot tesz a kézirat vizsgálatakor.

A tematikus egységek sorrendje és a saját dalok aránya sok mindent elárul a szerző koncepciójáról. Feltűnő, hogy a szigorú műfaji beosztás ellenére sem

12 A dallam nemzetközi variánsairól l. *uo.*

13 *ÖÉ* 323. sz. *Csupa kész halál* = *ÖÉ* (1953), 409.

14 *ÖÉ* 321. sz. *Ferater! Kellen ke föl, köll a pad* = *ÖÉ* (1953), 408. Eredetileg talán: *Fra Martino, leva su!*

15 Köszönet Szilágyi Mártonnak, aki e fejezet előadásvitájában (2010. október) ezt kiemelten hangsúlyozta.

keverednek az eltérő forrású dalok. A kézirat első negyedében, egészen a 111. számig szinte kizárólag Horváth saját verseit találjuk, köztük a kortárs politikai-hadi eseményekre reagáló énekeket; itt összesen 3 (!) anonim vagy más szerzőhöz köthető szöveg szerepel. A szerelmi dalok csoportjának elején viszont egy 30 tételt meghaladó egység olvasható, amelyet egyáltalán nem bontanak meg Horváth versei. Erre mintegy feleletül, kis átmeneti váltakozás után újabb terjedelmes (50 dalra rúgó) saját antológiaszám következik. Ezt újabb, 30 tétel körüli vegyes csoport követi, többek között Ányos Pál és Csokonai verseivel; ez zárja a szerelmi tematikát. A *marsok* fejezetének élén ismét Pálóczi Horváth Ádám dalai sorakoznak (9), majd ezek anonim rokonai (13). A táncnóták, tréfás és halandsadalok csoportját újból saját versek nyitják (11), ezt viszont a vegyes repertoár legbővebb (80-at meghaladó) és talán legértékesebb csoportja követi, benne a kuruc allúziójú és egyéb régies énekekkel. A tusok, vagyis pohárköszöntők fejezete szintén a saját versekkel kezdődik (ezúttal csak 4, közismert dallamokra), majd az anonim bordalok és csúfolók 20-nál is több képviselője sorakozik. Az „összevarrásra ítélt” trágár-latrikánus fejezet elején, közepén és végén újabb kis tömbben néhány saját vers olvasható, de a fejezet zöme itt is névtelen alkotás. A kötetet záró istenes énekek elején 8 saját vers áll, majd 18 máshonnan érkező, részben katolikus ének; a *Templombeli énekek* című alfejezet pedig teljes egészében Pálóczi Horváth Ádám 20 versét őrzi a hét napjaira, az ünnepekre, végül az *Énekek éneke* saját parafrázisát.

A fentiek ismeretében már érthető, miért nem vonhatunk le bizonyos általános következtetéseket az *ÖÉ* nyomán az itt feljegyzett folklóranyagról – azzal együtt, hogy ez nem befolyásolja e szigetszerű, valóban „ablak alatti” és parasztlagziban eltanult dalok forrásértékét.

A gyűjtemény saját repertoárja szintén nagyon vegyes. A költő korábbi versei a legfrissebbekkel (aktuálpolitikai dalok, Napóleon-ellenes *marsok* stb.) váltakoznak. Ez is tudatos program. A gyűjtemény első felét egyfajta daljátékként is lehet olvasni, hiszen maga a költő utal erre, például a *Magyar Arion* címében:

Magyar Arion az az Muzsikai Hang-mértékekre írott Enekek mellyek
Nagyobbára egy hosszú szomorú Játéknak Eneklő karjai, vagy Khorussai.
irta időnként, a' mint a' *Tragoedianak* folyamatja magával hozta:
és most közre-botsátja Horváth Adám mp

A történelmi-politikai tárgyú versek egymásra adott válaszként következnek, így a francia forradalom néhány eseménye (a királyi pár kivégzése, majd XVI. Lajos könyörgése, hogy Szent Péter bocsássa be a mennyországba), illetve a Napóleon-kor főbb csatáit idéző egyedi vagy ciklusba rendezett dalok (például a *Jénai ütközet – 6 énekben*) sajátos színházi környezetet építenek, nem titkoltan tanulságkereső, didaktikus felhangokkal.

Tudjuk, hogy Horváth a „gyermek”- (tehát ifjú) korában írt énekekbe is belebelejávitott, hiszen joga volt hozzá, hogy fejlessze, alakítsa a szövegeket. A jegyzetekben a versek prozódiai-nyelvhasználati hibáira is felhívta a figyelmet: „hogy pedig ezeknek megtartásának is meglegyen a haszna, kedvezés nélkül megrovom és kiteszem benne a hibákat, mind gondolatra, mind kimondásra nézve.”¹⁶ Én a jövődöbéli – mondhatni: utókori – kiadás előkészítését látom ebben, jóllehet az itt lejegyzett szövegek egy része nemhogy a cenzoron nem ment volna át, hanem a nyomdász gyomra is „elímelyedett” volna tőle időnként. A költő maga állítja, hogy a trágárabb rész lapjait összevarrta, hogy a finomabb ízlésű olvasók nehegy rosszul legyenek tőle – de azért ez is felbontva maradt ránk. Olyannyira, hogy a csak itt olvasható trágár-latrikánus dalok valakikhez mindenképp eljutottak: hamarosan felbukkannak a *Holmik és nóták* című debreceni kéziratban is (1823–1824) és a sárospataki *Felvidítő*ban (1824 után).

Mivel költőnk a saját verseit a *Magyar Árion*ban agyonjegyzetelte, minden nyelvtörténeti és verstani érvelésével, szempontjával tisztában lehetünk. Jegyzeteire, művészi-nyelvi tudatosságára nagyon büszke volt, s jól lehetett rájuk alapozni a kritikai kiadásban is.¹⁷ – Annál jobban fáj a szívünk, hogy épp az anonim repertoárból hiányoznak! Valahol még lappangniuk kell Pálóczi Horváth-kéziratoknak. Az egyikben valószínűleg csak számok lesznek, mellettük jegyzetek, s rá kell jönni, mit oldanak fel. Akkor talán megértjük a nyakatekert énekcímek kontextusát is.

Az *ÖÉ* elméleti háttérét – jegyzetek híján – főként a bevezetőből, a *Jelentés*ből ismerjük. A jegyzeteket nem ígérte bőségesnek, de szándékában állt megírni őket:

Amely régibb és újabb énekeket másoktól vettem, gyermekkoromtól fogva halottam és megtanultam: azokra csak igen kevés jegyzést teszek, mivel azok a közelebb említett tárgyamra nem, hanem csak arra a kegyes gondosságomra tartoznak, hogy amennyire rajtam áll, megmentssem őket az örök haláltól. Tudnivaló, és sokaknál egész a neheztelésig tudva van, hogy én a réginek nagy becsülője vagyok. Itt is megvallom, hogy egy olyan régi kurta darabnak, mint: *Patyolat a kuruc*, vagy *Fut az oláh hegyoldal*, vagy *Árokszállásánál volt a veszedelem*, károbbnak tartom örök elveszését, mint a hódoltató táborból egy hatvan fontos ágyúnak.

Mai szavunkkal tehát „nagyagyúk” voltak ezek a szövegek a költő számára. (Ugyanezt a hasonlatot használta a közmondásgyűjtemény előszavában.¹⁸)

16 *ÖÉ* (1953), 112. a *Jelentés*ben.

17 További elemzésre méltó, részletes fejtegetések: HORVÁTH Ádám, *A' magyar Magóg pátriarkhátul fogva I. István királyig*, Pest, Trattner, 1817, különösen a nyelvészeti fejezetben.

18 KÜLLŐS Imola és VOIGT Vilmos tanulmányaiban is van róla szó, ezért itt nem idézem.

Öszveirtam hát, amiket vagy egészen, vagy töredékben tudok (...) lehet, hogy némelyeket nem tökéletesen, némely rövideket pedig ki is töldottam, melyek valaha másképp lehettek; de amelyeket jobb szeretnék eredeti mivoltokban, ha még valahol megvagnak, megtanúlni.

Azzal gazdálkodott, ahogy eszébe jutottak a szövegek, de nem tartotta volna bajnak, ha jobban tudta volna őket. Küllős Imola is utalt rá, hogy az *ÖÉ* közköltészeti repertoárja nem mindig a legépebb. Nemcsak azért, mivel a költő belemélyült a szövegekbe, hanem azért is, mivel nagyon sok olyan szövegcsalád forog itt, amelyeknek ez az utolsó vagy utolsó előtti lejegyzése.¹⁹ Horváth diákkorának szöveghasználói és -ismerői ugyanezeket a dalokat jegyezték le, de még „melegében”, a variálódás aktívabb időszakában. Évtizedek távolából kétségkívül torzít az emlékezet. (Ismét nézzünk magunkba: pontosan el tudnánk-e énekelni az iskolás éveinkben tanult összes úttörődalt, tábori dalt és így tovább? Én gyakran teszek rá kísérletet, hogy teszteljem magamat: mennyire emlékszem. Az eredmény felemás.) A hagyományhoz való viszonyunk ilyen: egy idő után mindenképp önmagunk szűrőjén keresztül működik.

Különösképp igaz ez egy olyan erős egyéniségre, mint Pálóczi Horváth Ádám, aki többször hangsúlyozta, hogy az énekből vette saját ihletét, s nem utolsósorban a versformákat sugalmazó dallamokat. Így kristályosította ki a dallamkövető poézis egyik „radikális” irányzatát, s ennek legismertebb képviselője az ő egyik dala volt: *Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekel*. Nagyon büszke volt rá; s noha több verset írt a *Strassburger*-dallamcsalád képviselőire, a kor nagy slágerére, de ez a legsikeresebb. (Bővebben a tanulmány 2. részében lesz róla szó.) A szöveg ilyenkor valójában nem más, mint a dallam egyfajta nyelvi eszközökből álló tükre, mondhatni: a zenei ritmus szöveges lenyomata. Használhatósága még akkor sem változik, ha egy kicsit halandzsa: a vers sorai közköltészeti toposzok,²⁰ ezért olyan megjegyezhető és énekelhető. Csokonai bizonyos dallamkövető verseinek szóhasználata, nyelvi-ritmikái eszköztára ugyancsak elképzelhetetlen e hagyomány ismerete nélkül.²¹

A *Jelentéshez* visszatérve:

Az újabbakat, a nélkül, hogy egyik vagy másik szerzőnek poetai érdemei vezetnek volna, csak azokat irtam be, amelyek tudtomra többek előtt ismeretesek s

19 Némelyik később már csak a szintén kottás *Tóth István-kéziratban* szerepel (Fülöpszállás, 1832–1843), aki szintén öregkorában írja össze a dallamtudását, s ugyancsak debreceni diák.

20 Csörsz Rumen István, *Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekel: Közköltészeti cserefolymatok Pálóczi Horváth Ádám Érthetetlen énekében = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 61–78.

21 Csokonai *Dafnis hajnalkor* című verse és néhány, azonos dallamra született alkalmi kösztönte összefüggéseiről: Csörsz, *Szöveg...*, i. m., 100.

reménylhetni, hogy száz esztendő múlva olyan, vagy a körmönfontabb csinál-
mány tekintetért nagyobb érdeműek lesznek, mint ama *Fennyen tartod a nagy
örrod kevély Pozsony (vagy Szeben) vára*.²²

Az első állítás igaz. A műköltői termésből főként azokat jegyezte fel, amelyek
akkoriban több kiadásban forogtak, némelyik akár ponyván vagy a váci *Énekes
Gyűjtemény*ben is megjelent, s a kéziratokban sem ritkák. Vannak köztük
Ányos-, Faludi-, Kazinczy- és Csokonai-versek egyaránt. Fontos, hogy nagyon
sok dallam szerepel itt, amire Csokonai is hivatkozik. A két poéta barátsága és
közös ismereteik szintén tükröződnek a kötetben, bár azt a tézist nemigen látom
bizonyíthatónak, hogy Csokonai elveszett dalgyűjteménye teljes egészében be-
épült volna az *ÖÉ*-be; ez így ellenőrizhetetlen. Csokonaitól (talán egy másik fü-
zetből) saját primer kéziratföredékek maradtak fenn: ezek nem honfíui lelkesed-
ésből, értékmentésből készültek, s főként „érzékeny dall”-okat tartalmaznak,
jóval kisebb nemzeti költészeti beccsel, mint amivel ő egyébként dicsekszik. (Ki-
vétel egy XVII. század végi bujdosóének és egy XVIII. század eleji keserves.)

A korabeli költők a magánszférában mást is megengednek maguknak, mint
a közélet felé fordított, saját ízlésük nyomán tudatosan konstruált világban. Ezt
nemcsak a trágárságokra vagy a rebellis témákra érthetjük, hanem a magyar
hazafias irodalmi programnak ellentmondó, idegen szórakoztatózenei igények-
re is. Saját koruk hangzó élményeihez ezek a divatos formák éppúgy hozzátar-
toztak, mint az értékmentő szándékkal felkutatott régi magyar(abb) dalok.
Pálóczi Horváth Ádám eldicsekszik vele, hogy kiválóan tud improvizálni stájer
táncdallamot és a nyugati populáris zene formáit, menüettet, mazurkát (gya-
korlatilag hangszer nélkül), vagyis hangszeres dallamok ismeretét tükröző
melódiákat. Némelyikről utóbb kiderült, hogy mégsem az ő szerzeménye: az
ÖÉ-ben a címek melletti + jel csak a szöveg szerzőségét jelöli egyértelműen, a
dallamokra nemigen alkalmazhatjuk.²³

Horváth a *Jelentés*ben említett *Fennyen tartod...*-ra egy másik kéziratban is
utal. Egy ismeretlen barátnak szóló, elkallódott leveléhez ugyanis mellékelte a
legértékesebb dalok jegyzékét: „még nemelly régieknek első sorát, mellyekből
ritkat gondolok ujabbnak Száz esztendősnél; Enekes Könyvembül ide írom”.²⁴
Némelyikből (így a városcsúfolóból is) feljegyzett néhány versszakot, majd egy
fontos jegyzetet fűzött hozzá:

22 *ÖÉ* (1953), 113. (*Jelentés*).

23 L. e kötetben TARI Lujza és e sorok írója zenei tárgyú írásait.

24 A kézirat leírása és a lista közlése: *ÖÉ* (1953), 26–28. A listában szereplő dalkezdősorok
mellett számok olvashatók, amelyek megegyeznek az *ÖÉ* sorszámaival, tehát a lista min-
denképp e kézirat lezárása után keletkezett.

Fennyen tartod a' Nagy Órod' Kevelly Posony vára,
De panaszos a' mit eszel, noha pénzed ára;
Miattad vólt az Orzágnak nem régen nagy kára,
De neked is így lehet ám dolgod nem sokára. (...)

Lam a' hires Esztergom is latd e miként jára?
A' ki régen hágott vala Nagy Ugorka fára,
De most szegény vissza esett a' feje lágyjára,
Mert Nagy Szombat visel gondot szep oskolajára, 's a' t

(: még 11. vers van hozzá, mellyekben, Szakólcza, Komárom, Győr, Pest, Buda, Kassa, Sopron, Pápa, Sárvár, Szombathely, Szentgrót, Varosokat, a' kurucz világbeli magok viselésekrül characterizálja; a' Szerzőnek Szentgrotinak kellett lennie, és ha kuruczvilágbeli a' munka, tsudálni lehet a' Vers-fonást. Gyermekek koromban hallottam hasonlot az Erdelyi Városokrül is; és azt épen Szebenrül, a' mi itt Posonyrül van :)²⁵

A szerző szentgróti illetőségét az utolsó szakaszra vezetheti vissza: ez az egyetlen város, amelyet nem elmarasztal, hanem megdicséri a borát, és egyúttal vigadni hívja a hallgatóságot.²⁶ A „gyermek koromban” kifejezés itt szintén a diákeveket jelentheti, Pálóczi Horváth Ádám tehát ismerte a szövegcsalád keleti (erdélyi) alternánsát is, s bár ő nem jegyezte fel, de több korabeli forrásban, például Aranka György kéziratában megtaláljuk. A daltípus közvetett hatását tükrözi azonban egy másik szatirikus ének, amely kizárólag az *ÖÉ*-ben maradt ránk, s nyilván a költő szülőföldjének „kívülről” nemigen érthető utalásait – talán a komáromi tűzvész emlékét – rejti (*Ő, te nagy Babilon, Komárom városa*).²⁷

A további kiemelt közköltészeti darabok közös vonása, hogy nagyon erős variogenetikus térben mozogtak. A *Patyolat a kuruc...* nem más, mint a *Csinom Palkó...* kezdettel ismert, a *Bocskor-kódex*ben 1716 táján följegyzett erdélyi szöveg egyik strófájának jelentősen átmetrizált változata.

Patyolat az kuruc, gyöngy az felesége,
Hetes vászon az laboncság, köd az felesége.²⁸

25 OSZK Kt. Oct. Hung. 446, 41a–b.

26 Más változatokban: Szendrő stb. Kritikai kiadás: *Énekek és versek (1686–1700)*, s. a. r. JANKOVICS József [és STOLL Béla], Bp., Akadémiai, 1991 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 14), 178. sz.

27 *ÖÉ* 298. sz.

28 *Bocskor-kódex (1716–1739)* STOLL 180. sz. 86a–89b. *Bocskor János énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2003, 121.

Patyolat a kuruc, Gyöngy a felesége,
Hetes vászon a hajdú, Kőd a felesége;
Borjúsáju parasztember,
Borjúsáju parasztember,
Kura felesége
*Kura felesége*²⁹

Mielőtt ezt is vegytiszta kuruc relikviának véljük, tisztázzuk, micsoda valójában. Az *ÖÉ*-ből merítő XIX–XX. századi kottás kiadások nyomán mindenki erre éneкли a Bocskor-féle szöveget, még az énekkönyvekben is így szerepel; emiatt aztán ebben az alakban (újra-?) folklorizálódott.³⁰ A dallam használata teljesen jogos, ám az adatok arra mutatnak, hogy a *Csinom Palkó* összövege egyetlen, szigetszerű variáns, s más a metruma, hiszen 8+6-os és 6+6-os nagysorokból álló kétsoros strófái vannak. Az egyetlen hitelesebbnek tűnő, folklórba szakadt kiskunsági változata – könnyen lehet, hogy ugyancsak visszafolklorizált (revival) adat³¹ – szintén nem ilyen, bár dallama akár XVIII. századi is lehet, de inkább annak végéről való, a kvintválaszos nyitású új stílusú népdalok köréből, vö. *Prussziának királya igen haragszik*. Ezt is érdemes összevetni a *Bocskor-kódex* összövegének három versszakával:

Az nagy szájú horvátnak is fekete csizmája,
Hosszú nyakú, kurta farkú, görcsös paripája.

Egy rossz, rozsdás kalabérja, életlen szablyája,
Csipás szemű kancájával együtt van kvártélyá.

Noha éhkel csak meg nem hal, nincs benn takarmánya,
Sokszor száznak sincs közöttök egy pipa dohánya.³²

A nagyszájú Horvátnak is életlen kaszája.
Csipás szemű kancájával együt van kvártéja.
Noha éhen csak meg nem hal, mert nincs takarmánya,
Nagyon sokszor nincsen neki egy pipa dohánya.³³

29 *ÖÉ* 251. sz. *Kuruc, hajdú és paraszt*. *ÖÉ* (1953), 369.

30 Feltehetőleg innen erednek a jelenkori népköltési gyűjtések gyanúsán Bocskor szövegét őrző elemei, pl. FERENCZI Imre, MOLNÁR Mátyás, *Fordulj kedves lovam... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban*, Vaja, 1972, 14. sz. (41–42.)

31 A FERENCZI–MOLNÁR-féle népköltési antológiában (1972) is ilyen található, ám a kunsági variáns legalább a szövegeltérések miatt jelzi, hogy már variálódásnak indult.

32 *Bocskor-kódex*, 86a–89b, 26–28. versszak.

33 Kiskunhalas, gy. Szomjas György, 1957. V. 25. Kiadása: SZOMJAS-SCHIFFERT György, *Az új*

Itt és az ÖÉ változatának esetében is a Bocskor-féle szövegnek több (2-3) verszaka fekszik föl egy dallamstrófára. A 12, 12, 8, 8, 6, 6-os metrumot Pálóczi Horváth Ádám is használta: erre énekelhető egy ismert rebellis verse, a *Fénixi készülő*, valamint a *Gyepre a törökkel* kezdetű történelmi helyzetdal. A korábbi évtizedekben sokkal elterjedtebb volt: Faludi Ferenc valószínűleg erre írta a *Tavaszt (Királi mulatság erdőkben sétálni)*, de Dugonics András és ismeretlen szerzők is használták. A legismertebb az Esterházy Magdolna nevét őrző, ponyván is kiadott, *Gyászos életemet szánom keservesen* kezdetű szerelmi panaszdal. A dallamtípus első feljegyzései hangszeres változatok (*Apponyi-kódex*, 1730-as évek). Könnyen lehet, hogy e töredékes és átalakult, mégis kuruc allúziókkal bíró szöveget épp költőnk kapcsolta össze a XVIII. század eleji, de más metrumú dallammal, és ezt örököltette tovább. A relikviaképzés sem állna ugyanis távol az ő programjától.

A *Fut az oláh hegyoldal* kezdetű dalról Pálóczi Horváth egy saját verse jegyzetében így ír: „Egy régi Erdélyi, vagy Szilágysági nemzeti éneknek mértékje: *Fut az oláh hegy oldal*. (...) mintha ez a Magyar Nationalis Nota, Pindarusnak (:vagy inkább Arionnak) tulajdon tsinálmánya lett volna...”³⁴

Az első strófa:

Fut az oláh hegyoldal,
Magyar legény rác parlagon.
Didalom madidalom,
dilamalom madidalom,
dilamalom.³⁵

Az éneket igen kiválóan tartotta – olyannyira, hogy számos verset írt rá. Az eredetileg *aa + R* strófaszervezetre az *aa bbb* rímek emlékeztetnek. Nyilván innen vette egyik franciaellenes gúnydala kezdősorát is:

Fél az erős, fut a kevély,
Letörött a kakastaréj.
Hazarepült, nem is szaladt,
Sárkány-e? vagy grif név alatt,
Szárnyas állat?³⁶

stílus (rondó forma) kifejlődése a magyar és a cseh–morva népzeneben, Ethn, 89(1978), 23–91, itt: 66. (18. kottapélda).

34 *Magyar Árion* (MTAK RUI 8r 48) 91a, a *Francia jön, lóra huszár* jegyzeteiben.

35 *Pedig hogy hála Istennek*. Nota: *Fél az erős, fut a kevély* = ÖÉ 247. sz.; ÖÉ (1953), 363–364.

36 *Ennek beteljesedése*. Nota: *Francia jön, lóra huszár!* = ÖÉ 58. sz.

A dalnak viszonylag sok XVIII. század végi változatát ismerjük; arról szól, hogy a román tolvajok éppen menekülnek valahonnan, egyikük fogságba esik. Igen valószínű, hogy nem a román folklórból került át a magyarba. Talán a dallamnak lehettek román változatai, de annak sem feltétlenül. Mindenekelőtt szerepdal, akárcsak a XVIII. század legelejétől ismert *Opre Tódor nótája*.³⁷ A csoportjellemzőket hangsúlyozó dalok a közköltészetben gyakran arra a visszatükröző-gúnyoló attitűdre épülnek, amiről Ács Pál a XVI. századi Hegedős Márton (ál)hegedős éneke kapcsán írt.³⁸ Az utókor hajlamos csoporttudatú szöveggként értelmezni őket, pedig valójában komikus-didaktikus célzatúak.

Ugyanilyen felhangokkal terhes az *Árokszállásánál volt az veszedelem*, az ún. *nagyidai nóta*, ebből is majdnem az utolsót jegyezte le Horváth (ponyvakiadások, kéziratos változatok, illetve Szirmay Antal kommentált kiadása után), *Kopasz fejedelem* címmel:

Árokszállásánál volt egy veszedelem,
Melynek oka vala kopasz fejedelem.
Hajtott, hajtott, haj-rá-hajtott,
mint a sárkány úgy orditott,
Nem volt engedelem.³⁹

A „nagyidai harcnak keserves nótáját”³⁴⁰ ugyan a cigányzenekarok is játszották ekkoriban, hiszen a magyarok játszották velük – ám nem az ő nemzeti önkifejezésük jegyében, hanem a magyarok cigányokról alkotott képének felidézéseként, amivel a cigányok legfeljebb csak a sokszori elhangzás miatt azonosulhattak, hiszen ez éppenséggel az ő múltjukat parodizálta, állandóan emlékeztetve a hajdani elbizakodott várvédők dicstelen vereségére. Jellemző, hogy míg a *Fáraó népe* toposzt sikerült a cigány szájhagyományból is gyűjteni, ennek a történetnek nem ismerem képviselőjét.⁴¹

Kicsit tágabban szemlélve: a cigányokról és a románokról szóló közköltészetű alkotások dallamának és versformájának etnikus-regionális kódja és a szö-

37 A szövegcsaládról bővebben: KÜLLŐS Imola, *Opre Tódor nótája: A XVIII. századi kéziratos énekeskönyvek és a néphagyomány = A megváltozott hagyomány*, szerk. HOPP Lajos, KÜLLŐS Imola, VOIGT Vilmos, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988, 235–275. Kritikai kiadásuk – a *Fut az oláh hegyoldal*on variánsaihoz hasonlóan – az RMKT XVIII. század, *Közköltészet* 3. kötetben kap helyet.

38 Ács Pál, „Az idő ósága”: *Történetiség és történeteszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris, 2001, 131–141.

39 *Kopasz fejedelem*. ÖÉ 265. sz., ÖÉ (1953), 376. Kritikai kiadás: RMKT XVIII/4, 94. sz.

40 A „címet” a *Cigányok végső veszedelme* c. ponyva említi (RMKT XVIII/4, 92. sz.).

41 A cigány eredetmondákról bővebb összefoglalás magyar nyelven: GÖRÖG-KARÁDY Veronika, *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete: Mesék, teremtéstörténetek, etnoszemiótikai elemzések (Afrika, Európa)*, Bp., L'Harmattan, 2006 (Szóhagyomány), különösen: 133–203.

veg saját kódrendszere között éppúgy lehetett ellentézés vagy megerősítés is. Az, hogy Pálóczi Horváth Ádám épp ezeket a dalokat emeli ki a sok-sok régiségből, jelzi, hogy tisztában volt a legfinomabb utalásokkal – jogosan érezte magát a hagyománylánc aktív és érzékeny részesének. A legértékesebbnek ítélt szövegek régiségét a *százesztendő*s kifejezéssel érzékeltette. Ezt se értsük félre: ugyanazt jelenti, mint a falusi adatközlők szójárásában. Nem filológiai kategória, hanem értékmérő, jelző: ‘nagyon régi’, esetleg ‘régibb, mint én magam’. Az ide sorolt dalok egy része egyébként még öregebb (XVII. századiak is akadnak), a többségük azonban mai tudásunk szerint az 1750-es éveknél nem vezethető vissza régebbre: a költő születése tájára datálhatók. A régiségről való nyilatkozat tehát ugyanúgy privát tapasztalatokon és élményeken nyugszik, mint az egész kézirat.

Régiség, erős variogenetikus mozgástér, néha töredékes emlékezet: ezek a kulcsszavai egy kivételes tehetségű spontán gyűjtő-poéta legértékesebb dalainak (a gyűjtemény többi közköltészeti anyagára is igaz). Költőnk a felsorolt dalok többségét saját versekhez is használta nótajelzésként. A közköltészetből merített ihlet, a formai-technikai szempontok néha túlzott hangsúlyozása, a hagyományközösség fenntartása vagy újratemtése ugyanis mind-mind fontos eleme volt a nagy integráló folyamat, az *énekes poézis* programjának.

2.

Fentebb körüljárhattuk, hogy Pálóczi Horváth Ádám milyen típusú dalokat tartott a legtöbbre. Tekintsük át most vázlatosan, néhány konkrét példa segítségével, miként használt fel saját verseihez közköltészeti nyersanyagot. Kétségkívül nem érhetjük tetten az összeset, oly sokféle szövegkapcsolat lehetséges. Még a *Fel-fedezet titokban* is van ilyen, ahol a fiatalember éji tünődései közepette annyira elérzékenyül, hogy azt mondja: „arany idejim folyási” – egy korabeli szerelmi búcsúdal kezdősorát idézi, amely (bár az *ŐÉ*-ben nem szerepel) igen közismert darab volt már az 1770-es évektől. Ilyesmi a mai emberrel is gyakran megeshet, hiszen a sanzonok, a pop- és rockszámok vagy akár reklámszövegek egy-egy sora könnyen előugrik beszélgetés közben, nem is mindig tudatos idézetként.

Költőnk egy XVIII. század végi katonadalt különösképp megdicsért szép és pergő ritmusáért, amikor egy azonos dallamú saját dalról így nyilatkozott:

Ez az ének nóta ama’ régiből – az egész alföldön ismeretesbül van véve: *A’ nap kerül, hajnal derül, már a’ szabott óra tseng*, de a’ mellynek szótagjai nintsenek annyira a’ hang mértékhez alkalmaztatva, mint ennek.⁴²

42 A *Magyar Árion* második felének jegyzeteiben (87b) az ottani 2. sz. énekre (*Lóra, pajtás, már nincsen más*).

Lássuk az eredetit – ekkoriban már ugyanúgy ritka szöveg, mint a korábban idézettek; inkább az 1780–90-es években volt divatban –, utána pedig Horváth imént említett versének első szakaszát:

A nap kerül, hajnal derül, már a szabott óra cseng,
Már minden sor, minden bokor lassú marssal zeng;
Serkenj fel hát, talpadra kelj
Szegény magyar! lóra székely!
Kaballára szász!
Rest ember az, aki nem fut,
Mikor előtte van az út,
A gavallér, mikor ráér, ha nem mehet, mász.⁴³

Lóra pajtás! már nincsen más, csak nemesi védelem,
Erre kísztet, amely éltet, az a szerelem;
A Haza, hónyi törvényed,
Ősi javad, szerzeményed
oltalomra vár.
Oly erős tör a Hazára,
oly vitéz keres csatára,
Akivel ki tud kikötni? csak nemes huszár.⁴⁴

Az egykori alapszöveg jól felismerhető összetevőit, felsorait Pálóczi Horváth teljesen más dallamokra írt saját verseiben is felhasználta a jellegzetes moduláris technikával.

A nap kerül, hajnal derül, de sugári élesek,
Megvakúlnak a bagolnak szemei, mert kényesek.⁴⁵

Rosszúl mértem, már most értem, hogy halálos *óra cseng*..⁴⁶

Egyszer viszont az *A nap kerül*... igazi dallamára írt egyik versében is visszaköszönnek, egyúttal a már idézett saját variánsok is nyersanyaggá váltak:

Hajnal derül, de felszélről *mely halálos óra cseng!*⁴⁷

43 ÖÉ, 221. sz. *Tiszt-mars*, 1. versszak. ÖÉ (1953), 347.

44 ÖÉ, 45/a. *Dunamellyéki mars*, 1. versszak. ÖÉ (1953), 170; a költő jegyzetei: *uo.*, 762–763.

45 ÖÉ 3. sz. *Kakasszó = Mit akarnak a magyarnak* – más dallam!

46 ÖÉ 24. sz. *Lajos herceg halála; A jénai ütközet*, 1 – ez is más dallam.

47 ÖÉ 31. sz. *Fut a nemes*.

A hasonló ön-intertextualitások átszövik az egész dalköltői életművet. Többségük *küszöbsoros továbbírás*. Ezt a technikát Fazekas Mihály és Csokonai épp ilyen jól ismerte, de későbbi költőknél, például Czuczor Gergelynél, Petőfinél és Aranyánál is találkozunk vele. Némileg emlékeztet a megadott témák vagy szentenciák kidolgozására szolgáló kollégiumi *propozíciós versírás* gyakorlatára is. Sok szövegről kiderülhet még, hogy csak a nyitósora anonim, közköltési alkotás, a folytatás valójában továbbköltés valamely ismert szerzőtől. Figyelemre méltó, hogy a költő a kézirat több pontján váratlanul a *Pótold ki!* szavakkal figyelmeztet – vagy az olvasót, vagy önmagát.

A *Rákóczi-nóta* e korszak legnépszerűbb szövegei közé tartozik. Meglepő, hogy az *ÖÉ*-ben mégsem szerepel az 1750-es évektől terjedő *Jaj, régi szép magyar nép* kezdetű, komplex versformájú ósváltozat, csupán az ennek egyik strófájából kiszakadt rövid és egyszerű variáns, amely főként 1800 után gyakori (*Haj, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédi*). A költő azonban ezt az „úrt” egy saját átköltésével töltötte be (*Travestált Rákóczi* címmel; a *Töredék*ben más szöveggel olvasható), ezen felül már 1783-ban írt a dallamra kísérletképp saját verset (*Jer magyar! ha magyar véred van, egy szóra*).⁴⁸ Kiss József jegyzete szerint akkoriban a *Rákóczi-nóta* variánsai mind így születtek, de Pálóczi Horváth Ádám az átlagosnál jobban elrugaszkodik a szöveg alapsémájától. A dallam ugyanakkor a szintén távolabbi változatnak tekinthető *Régi magyar nagy vitézek hová lettenek* bővítő formuláit tükrözi – lehet, hogy a költő ezt az alternánst szintén hallotta diákéveiben. A dallamtípust a gyűjtemény 216. (*Ah, bának eresztett fejem* – saját vers) és 274. (*Haj! tura tura bilgyúgyusum!* – török vagy kun szöveg) énekei is képviselik.

Költőnk proverbiumok iránti érdeklődésének egyik fő terepe a címadás, ahol gyakran alkalmaz szólásokat vagy egyéb szentenciákat, főként szerelmi vagy moralizáló énekeknel: *Aki erősebb, az hatalmasabb; Nem azé a madár, aki utánna jár* (eredetileg Beniczky Péter-idézet); *Némának anyja sem érti szavát; Kutyaszór a marás ellen; Színes szív kölcsön hív; A szerencse, ha megbuktat, ki is csúfol; Más a való, más a szín* és így tovább. Ezek kétségkívül megerősítik a gyűjtemény didaktikus, tanulságkereső, néha nyíltan oktató hangnemét. Néha azonban közmondások épülnek be a saját szövegekbe is, mintegy nyomatékosítva és „kinyitva” a kontextust az anonim szájhagyomány felé. Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* című közmondástárában (amelynek mindkét kiadása megelőzi az *ÖÉ*-et) csak kétsornyi, ritmikus proverbium volt a „*Fakó Szerkér, Kender hám, mind a’ kettő rossz szerszám*.”⁴⁹ Pálóczi Horváth Ádám azonban még az ilyen kristályos szerkezetekre is rátesz egy lapáttal:

48 A bécsi *Magyar Músa*ban kiadott verstani értekezéséből (1787, 388–390.) idézi *ÖÉ* (1953), 509.

49 Antonius SZIRMAY, *Hungaria in parabolis sive commentarii et adagia...*, Buda, 1807², 48. (70. §.)

Nemes ember, szürdölmány,
Fakó kocsi, kender hám:
Már e' bizony mind a kettő rossz szerszám.
Jutka lányom, darócing,
Ebtüsszentés, macskafing,
Mérek én is neked annyit, mint egy sing.⁵⁰

A *Telekes bocskor, gyöngyös kapca* esetében ugyancsak régi dallamot jegyez fel, de a szövegnek valójában csak első (a kéziratban: első két) sora eredeti, a többi utánpótlás (a „könnyű pajkos falusi Enek”-ből csak „az első és 2dik sor régi; a' többi hozzá van töldva.”)⁵¹

Telekes bocskor! gyöngyös kapca! járd meg tubám! járd meg.
Vörös nadrág, sárga csizma, járd meg tubám! járd meg.
Majd elmenjünk a korcsmára, De engem is várj meg,
Megjárom én a kopogót, tubám! Te is járd meg.⁵²

A szövegtípus egyetlen korábbi feljegyzésére Kerényi Ferenc bukkant rá egy kőszegi jezsuita iskoladrámában, ám megeshet, hogy már ez is kontaminált változat. A *Másutt immár lefeküdtek* rablósáner-sorpár egy magányos változat⁵³ tanúsága szerint talán a *Fut az oláh...* tágabb variánsköréhez tartozik. Metruma a *Patyolat a kuruc...* kapcsán fentebb bemutatott képlettel rokon: két nyitó nagysor, két rövidebb belső sor és egy megismételt refrénsor alkotja.⁵⁴

Telekes Bocskor, gyöngyös Kapcza, járjad tubám, járjad.
Telekes Bocskor, gyöngyös Kapcza, járjad tubám, járjad.
Másut imár le feküttek,
it még ágyat se vetettek,
ted le a Bocskort, ted, ted,
ted le a Bocskort, ted.⁵⁵

50 ÖÉ 296. sz. *Rossz szerszám*; ÖÉ (1953), 391.

51 A *Magyar Árión* (OSZK Oct. Hung. 587) jegyzete szerint (83b); a vers 46. számmal: 52a.

52 ÖÉ 277. sz. *Járd meg tubám! járd meg*; ÖÉ (1953), 381–382.

53 A Brassai Sámuel másolatában (1864) fennmaradt, ismeretlen (állítólag 1698 körüli) könyvtábláról leírt szöveg kiadása: *Égő lángban forog szívem: Régi magyar kéziratok énekes-könyvben fennmaradt román világi énekek*, kiad. KOCZIÁNY László, KÖLLŐ Károly, Kolozsvár, Dacia, 1972, 114–116.

54 Legújabb kiadása részletes kontextuselemzéssel: KERÉNYI Ferenc, *Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*, szerk. SZILÁGYI Márton, SCHEIBNER Tamás, Bp., Ráció, 2010 (Ligatura), 20.

55 *Uo.*

A *Psychológiában* is emlegetett *Álom, álom, édes álom!* szintén csak részben saját vers: „az első sort meg hagyta a’ lantos egy régi Enekből; a’ többit hozza töldotta.”⁵⁶ Hasonló történt egy közismert, több műfajjal érintkező rokokó panaszdallal. A *Felnyitnám már bús szívemnek régen bezárt ajtaját* kezdetű vers a közkézen forgó, nyomtatásban is terjedő 1–3. strófától + jellel elválasztva Pálóczi Horváth Ádám továbbköltésével folytatódik az *ÖÉ*-ben.⁵⁷ Ezek a versszakok visszatérnek a költő által adott címmel (*Tengeri veszedelem*) még erősebben sugallt hajós-témához, amelytől az anonim változatok néha elkanyarodnak – hiszen nem tengerészdalról van szó, hanem a sors hullámaival viaskodó, magára hagyott ember (bizonyos változatokban: vénlány) panaszairól. Költőnk ezzel szemben a konkrét tengeri hányattatások drámai képsorát villantja fel a megmenekülésért mondott fohászkodással, majd a vihar lecsendesülése utáni megnyugvással. Az allegória így alakult helyzetdallá a tollán, méghozzá a maga műfajában igazi mesterdarabbá.

A korszakban többen is magyarra fordították Ovidius közismert versét Lesbiához, köztük Kazinczy, aki ezúttal kifejezetten alantas húrokat pengetett, jelezve, hogy jártas a köznépi szólásmódban: *Üss’ a kő dudogó napádat, Erzsím...* Pálóczi Horváth Ádám nem fordította szó szerint, sőt nem is utal erre a forrásra, inkább csak kiemelt néhány fontos motívumot (a szerelmesek hátrálatása a vénasszonytól, illetve a mindezzel dacoló heves csókváltás), s ezek újrafogalmazásával alkotta meg *A gyanúba esett szerelmes* című, országosan ismert, ponyván is kiadott dalát:

Sári rózsám! hová mégy? állj meg csak egy szóra,
Be keservesen néztem szerdán az ajtóra,
Hogy gyanakodó anyád bezárta előttem,
Mikor alkonyodatkor előtted eljöttem.⁵⁸

Úgy tudjuk, a vers megírására közvetlenül nem olvasmányélmény ihlette az alkotót, hanem egy dal, amelyet egy gyerek énekelt, amikor ő az út mellett heverészett és pipázott egy fa árnyékában.⁵⁹ Az ott hallott dal (*Kicsiny csizmám, nagy a sarkam*) ráadásul 4×8-as metrumú volt, tehát még a dallamot sem onnan vehette, sokkal inkább a *Tá túró, tepertő* kezdettel feljegyzett legényválogató dalból, amely egy vágáns téma feldolgozása, ahol a megkérdezett leány a lenézett mesterek helyett az értelmiségit, a diákot helyezi a férfitársadalom élére. A korabeli literátus olvasók-éneklők azonban kétségkívül fölismerték a „pórdal tónusú” zsanervers mögött az antik inspirációt. E kötetben Polgár Ani-

56 A *Magyar Árion* (1814) jegyzeteiben, 117a.

57 *ÖÉ* 186. sz., *ÖÉ* (1953), 320–322.

58 *ÖÉ* 70. sz., *ÖÉ* (1953), 199–200.

59 Kazinczynak írt 1789. május 13-i levelét idézi: *ÖÉ* (1953), 780.

kó és Csehy Zoltán tanulmánya jelzi, mennyire erős, bár rejtőzködő hatással volt költőnkre az antik szerelmi és humoros költészet. A vers hatásáról tanúskodik, hogy Csokonai néhány évvel később keletkezett *Paraszt-dala (Ama fejér nyárfák alatt a part felé)* valójában ennek topogenetikus változata. Azonos lírai expozícióból indul, de megmarad a vénasszony által távol tartott legény bús vágyakozásánál, legfeljebb a banyára szisszen ki néha fojtott átkaival, de sokkal kevésbé nyíltan, mint az idősebb költő-barát.

A latin kapcsolatokra visszatérve: Horváth fordította magyarra az *O me moestum Bellogradum* kezdetű, sok korábbi kéziratban előforduló latin politikai panaszdalt,⁶⁰ s már a *Holmi I.* kötetében közreadta. Az *Oh! én szegény Belgrád vára* sikerét jelzi, hogy hamarosan szintén felbukkan a kéziratokban. Az ennek travesztiájaként, azonos dallamra írt *Oh siralmas Tihan vára! Oh szomorú csendesség* kezdetű verset ugyancsak publikálta.⁶¹

Horváth szabadon parafrázeálta a *Quando ego puer fui (Mikor én még gyermek voltam)* kezdetű diákdalt – többen gyanakodtak, hogy ő maga fordította latinra játékból, ám ezt nem sikerült bizonyítani, hiszen számtalan korábbi kéziratban is szerepel. Már régen énekelték latinul, mikor Pálóczi Horváth Ádám diák volt, így emlékezhetett rá akkoriból. Kétségtelen viszont, hogy ennek magyar kezdősorát is (Horváth János szavaival) felhívította:⁶² „Mikor én kis *pitziny* gyermek voltam”, más metrumba faragva át.

Más esetekben viszont valószínű, hogy valóban ő fordított latinra egyes magyar szövegeket. Egy népszerű ivónóta, az *ÖÉ*-ben *Kerengő tus* címmel fellejegyzett *Ez a pohár bujdossék, éljen a barátság* latin szakaszai előtt például + jel látható, s bár e strófák másutt is előfordulnak, nem mindig azonosak az itteniekkel (*Hoc poculum vagatur, vivat societas*).⁶³ Talán az ő munkái a gyűjtemény máshonnan nem ismert latin dalai is, például az *Ellopták szívemet* szerelmes dalocska melódiájára írt bordal (*Absint hinc et recedat dolor*).

Fontos apróság, hogy a nótajelzések a gyűjteményben szinte mindenütt „megfordulnak”: a megszokott módszertől eltérően nem az ismertebb összöveg kezdősora alkotja az *ad notam* jelölést, hanem épp ellenkezőleg: Horváth saját verseinek kezdősorai utalnak a dallamot eredetileg hordozó összövegre – amiatt, hogy emezek korábban szerepeltek, s a dallamukat ott jegyezte fel. (Kivétel a *Si quis vivit jucundus*, mert az erre írt *Ti kies kietlenek* csak az 1814. évi kéziratban van meg,⁶⁴ s az összöveg a 188. számú.) Ezzel a gesztussal viszont akaratlanul megnövelte saját munkáinak tekintélyét, hiszen ők lettek e régi melódiák továbbvivői, sajátos örökösei. Láthattuk, hogy némelyikük valóban széles

60 *ÖÉ* 175. sz. *Belgrád búcsúzása*, utána a latin eredeti. *ÖÉ* (1953), 305–306.

61 *ÖÉ* 177. sz., *Tihan búcsúzása*; *ÖÉ* (1953), 308.

62 HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*, Bp., Akadémiai, 1978², 86.

63 *ÖÉ* 341. sz., *ÖÉ* (1953), 416–417.

64 *ÖÉ* (1953), 139/f.

körben ismertté vált, így életben tartotta a régi szöveggel együtt már kiveszőben lévő dallamot. A jelenség csak az ÖÉ-re jellemző; a *Hyperboréi Zsenge* verseihez jórészt a szokott módon adja meg a dallamutalásokat.

Költőnk saját popularizálódott versei a korszak legismertebb szerzői szövegei közé tartoztak a kéziratokban. Már a fenti példákban láthattuk, hogy a siker titka gyakran az, hogy esetenként – Csokonaihoz hasonlóan – közköltészeti nyersanyagokra és közismert dallamokra építette őket. Többségük hamar megjelent nyomtatásban, így ez az „útvonal” is rendelkezésükre állt a terjedésben. Tekintsük át a legismertebb dalokat a teljesség igénye nélkül!

A *Csipkebokor*, *kormos agyag énekemet énekeli* valóságos allegóriája a költő közköltészeti inspirálódásának, sőt az így létrejött művek gazdag variogenezisének.⁶⁵ A *Strassburger* dallamára írt *quodlibetről*, az *Érthetetlen énekről* már volt szó a dallamkövető, zenei meghatározottságú versformák kapcsán. Állítólag nem teljesen a saját munkája, hanem egy ismerős asszonyszemély is bekapcsolódott a versfaragásba, ugyancsak improvizatív módon. A dal páratlanul népszerű volt korai megjelenéseitől kezdve (*Holmi*, ponyvák, váci *Énekes Gyűjtemény*), egyes részletei önállóan is folklorizálódtak, bekerültek például egy tufüzérbe, amelyben több korszakból való rövidebb, pohárköszöntő funkciót nyert versek-dalok találhatók, s amely Szirmay Antal már említett szólásgyűjteményéből folklorizálódott.

A vers *Gyalogolni ~ lovagolni kurta farkú paripa körme tetején* kezdettel is terjedt. Nem meglepő, hogy a *Felelet a Mondolatra* (1815-ben, még a költő életében) épp mint a nyakatekert, „nyelvgyötrő” metrika reprezentánsát idézi. A gúnyirat szerzői, Szemere Pál és Kölcsey Ferenc viszont mintha nem ismerték volna a dallamot: eltorzított cezúrákkal közölték a verset, holott a *Strassburger* első sorai eredetileg 8+8-as és 8+5-ös osztásúak, tehát éppenséggel nem idegenek a magyar poézistól:

Hogy el ne feledjem én az ilyen kurtított furtított szavakat mindég olyyannak nézem még Csokonaiban is mint a' kurta farkú paripát 's eszembe jut Horvát Ádám' gyönyörű verse:

Lovagolni kurta-farku pari-
pa' körme tetején
A' kit meg nem bir a' lába jár-
jon a' fején.⁶⁶

65 Nemrég önálló tanulmányt írtam e szerzteágazó szövegcsaládról, ezért itt csak összefoglalom ennek fő tanulságait. Bővebben: Csörsz, *Csipkebokor...*, i. m.

66 *Felelet a Mondolatra Pesten 1815*, kiad. BALASSA József, Bp., Franklin-Társulat, 1913 (Régi magyar könyvtár, 11), 53. Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy felhívta rá figyelmemet. – Kölcseyék a gúnyiratban másutt is szívesen élcelődtek Horváthon, pl. Zafyr Czenczi levelé-

A *Százeztendős kanverébnék hátul van a farka* sor közköltészeti történetéről már korábban írtam: szófordulatként, tautologikus tréfaként több más korabeli ének és színpadi mű részlete.⁶⁷ Ugyanilyen fontos egy másik madármotívum (ezúttal kiforgatott) felbukkanása:

Amott ül egy sárga rigó egy letört ágon

Ez egy szerelmi daltípus toposza. Ugyanebből a korszakból alaphelyzetben is idézhetjük:

Tsak olyan vagyok én ezen a világon
Mint a meg lőtt madár a száraz tört ágon...⁶⁸

Az *Érthetetlen ének* nagyon jó indikátornak bizonyult ahhoz, hogy kimutassuk a közköltészeti szövegformálás főirányát. Változatainak egyik fontos csoportját a *pars pro toto* elvű szövegek alkotják. Ezek néha kiszakadt, önállósult részletei az egykori hosszabb versnek, néha pedig sajátos összevonásokkal „zanzásított”, kivonatolt szövegek, s néhány sor vagy sorpár összegyűrésével jöttek létre.⁶⁹

Legalább ilyen ismert versek voltak, jócskán szövevényes történettel a *De mit töröm fejemet*, illetve *Hát sokáig éljete* (*Ha veletek lehetek*) kezdetű dalok. A közszájon és -kézen forgó verspáros variálódását még nem tártuk fel olyan részletességgel, mint a *Csipkebokor*...-ét, de néhány fő tendencia már kirajzolódott. Eredetileg nem egy szöveg volt, hanem kettő, csak dallamuk volt azonos. A gondok alóli felszabadulás örömét fürkésző *De mit töröm fejemet* (szólásmondas címe: *Búsuljon a ló, elég nagy a feje*), illetve a társasági borivást dicsérő *Szántódi tus* 2. strófája mégis könnyen összekapcsolódhatott már az 1810–20-as években. Verbunkos dallamuk már korábban létezett; első feljegyzései a sáros-pataki és a debreceni kollégiumból valók az 1770–80-as évekből, tehát költőnk már iskolaéveiben megismerhette a szerelmi sérelmek nyomán átkozódó *Nem kár volna megnyúzni* kezdetű dalt.⁷⁰ Horváth két saját verse hamar megjelent a *Holmiban*, így a terjedésnek semmi sem állhatta útját. Az 1810–20-as években azonban még egy szöveg bekapcsolódott a láncolatba (ugyanerre a dallamra!): Terhes Sámuel református lelkész és poéta egyik ivónótája, amely *Megvirrad*

ben, akit férje rávett a német(es) kultúra jobb megismerésére a zenében és az irodalomban is. „Igy kezdettem az olvasásra nézve megromlani. Már a' hajcsombókos Poéta verseit, a' búcsuztatásokat, 's egyéb a' féleket nevetve emlegettem a' férjemnek...” (Uo., 37.)

67 Csörsz, *Csipkebokor*..., i. m., 67.

68 Jankovich Miklós: *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* (XIX. század eleje) STOLL 531. sz., VIII, 122a.

69 A *pars pro toto* módszeréről bővebben: Csörsz, *Szöveg*..., i. m., 185–186.

70 BARTHA Dénes, *A XVIII. század magyar dallamai: Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból*, Bp., MTA, 1935, 53. sz.

még valaha kezdettel variálódott. Ismerünk olyan változatot, amely Horváth mindkét verséből tartalmaz egy-egy strófát, illetve Terheséből is! Sokat elmond a dal(ok) ismertségéről és köztulajdonba vételéről, hogy a tudós Kultsár István – aki pedig egyrészt nagy becsülője volt a költő érdemeinek, másrészt gyakran szót emelt egy-egy vers helyes attribúciójáért – 1818-ban, tehát még Horváth életében *Fejér vármegyei dall* címmel, anonim alkotásként adta ki a *De mit töröm fejemet* (1–4.) és a *Hogy sokáig éljete* (5.) ötvözetét.⁷¹ 1830-ban, John Bowring angol nyelvű antológiájának jegyzeteiben – nyilván a közvetítő, Rummy Károly György segítségével – tisztázódhatna a kérdés, ám ehelyett újabb félreértések bonyolítják a helyzetet. Pálóczi Horváth Ádámot ugyanis nem szerzőnek, hanem csak első közreadónak tekinti, a székesfehérvári hegyekről (!) nem is beszélve:

[This Song, the original of which is exquisitely versified, was first published by Adam von Horvath, himself a Hungarian poet. In the province of the White Mountains (Stuhlweissenberger), it is universally know and sung, and is one of the most popular pieces of Magyarian poetry. The present translation was printed in the Pledge of Friendship for 1828.]⁷²

Ugyanebben az időszakban terjed néhány kéziratban az a névtelen köszöntő, amely a néphagyományba (például betlehemes játékokba) is eljut, s amelyet egy Jankovich Miklós által összeállított kolligátumban Markott Károly aláírásával találunk „Neve napján a Frantzinak”, bár ez nem feltétlenül jelent szerzőséget:⁷³

Nosza paitás jó kedvel, tölts pohár bort emeld fel, vigan legyünk,
mondjunk egy szép éneket egy pár köszöntő verset énekellyünk:
Sippal dobbal, trombitával, zengedezzünk,
Szívvel, szajjal, jó szándékal, örvendezzünk.⁷⁴

Egy másik, névnapköszöntővel ötvözött változat jelzi Horváth versének problémamentes felhasználhatóságát:

Fujd meg Pajtás nótádat Nótád utánn hárfadat Jól meg pengesd /rep:/
Mert mi nagy ünnepet ültünk mi minyájan
Tiszta szivből örvendezünk mindanyian.

71 *Hasznos Mulatságok*, 1818. II. félesztendő, 13. sz.

72 John BOWRING, *Poetry of the Magyars*, London, 1830, 220.

73 Kreskay Imre *Ódái* között például K. I. monogrammal, tehát saját versként szerepel. STOLL 379. sz., 26a–b.

74 *Jankovich Miklós: Magyar énekek* (1804), STOLL 573. sz., 52b + 2 vsz.

A *Holmi I*-ben is publikált, közismert vers egyrészt egy régies, ponyvai eredetű, a néphagyományba is eljutott pártasírató refrénes asszonypanaszból táplálkozik:

Jaj nékem szegénynek, árva idegennek!
Elmúlt szabadságom, oda vigasságom!
Jaj, pártám, jaj, pártám,
Gyönyörű gyöngy pártám!
Édes szűz koronám!

Másrészt megörökölte az anonim (vagy egyelőre annak tartott) férfi- vagy asszonypanasz, a *Bölcsőmből kikelvén* dallamát és versformáját. Ezt a dalt az *ÖÉ* is őrzi egy későbbi lapon, tehát költőnk mindenképp ismerte.

Bölcsőmből kikelvén, Alkalmas időt élvén,
már emberkort értem;
A szép ifjúságban, Sok tündér multságban
bút nem is ismértem.
[R] Mindig vigadtam, És magamat múltattam,
hopp-hoppot kjáltottam.⁷⁹

Az egyik sláger így táplálkozott a másikból, de nem szorította ki, hiszen mindkettőnek számos feljegyzése ránk maradt. Sőt párhuzamosan (talán már Horváthé előtt, de valószínűbb, hogy épp annak hatására) kialakult egy travesztált változat is, csaknem egyező dallammal, de tartalmában már a papok vagy diákok sorsáról szóló, tréfásan kesergő, profán alműfajt képviselte:

Bánom tselekedetem Hogy én Bárátta lettem S a' Klastromba mentem
Nem tettik ez az élet Mert engem a' természet Más utra vezérlett.⁸⁰

Hasonló háttere van a költő *Bosszús biográfiájának*, amelyben nehéz ifjúságról, diákéveinek szűkös életkörülményeiről és az értetlen társaságról (társadalomról) panaszkodik:

Születtem hétszázhatvanban Tizenegyedik májusban e világra.
Már huszonkét esztendeje, Hogy jutott életem ideje ez aggságra.
Kezdetivel életemnek Kezdeté lett keservemnek,
Nincs is ideje szívemnek A vígságra.⁸¹

79 *ÖÉ* 133. sz. = *ÖÉ* (1953), 257–258.

80 *Márkos Mózes-ék.* (1812) STOLL 630. 96b, 1. versszak. Erdélyi variáns. Gyakran *Igaz, urak a papok* kezdettel jegyezték fel.

81 *ÖÉ* 179. sz., 1. versszak.

A kortárs olvasók és éneklők – nemcsak a dallam azonosságáról, hanem a szöveg, a lírai alaphelyzet rokonsága miatt is – nyomban felismerhették mögötte a protestáns kollégiumokban gyakran feljegyzett, ironikus panaszdalt, amely többnyire a katolikus barátok életének megpróbáltatásain élcelődött. Az előző forrásszövegekhez, irodalmi-zenei mintákhoz hasonlóan ezt is megtaláljuk az ÖÉ-ben:

Ezerhétsházhetvennégyben Léptem ebben az életben Koldulásra,
Midőn legszebb ékességben Valék ifju gyengeségben, E nagy kínra;
Voltam legény, noha szegény, De most olyan mint az edény,
Kit eltörnek és kivetnek az utcára.

Egy híjján husz esztendeig, Szabadságom idejéig Vigan éltem,
Hogy ilyen rabságba essem, Ifjuságomat megvessem, Nem is véltem.
Magam asztalához ültem, Hová akartam, repültem,
Ah! hogy ezeket jobban meg nem becsültem.⁸²

A dallam sikerét jelzi, hogy Horváth több más verset is írt rá, a legismertebb a *Kurvák fortélyai*, amely a *Holmiban* (I, 182–184) is megjelent, majd a későbbi kiadásokban és kéziratokban néha „megszelídítve”, az asszonyokra travesztálva:

Nehéz tudni célját, végit Kitanúlani mesterségit A kurvának;
Száz meg ezer útja vagyon, Tekervényes az is nagyon, Fortélyjának.
Birj bár bölcsek nagy eszével, Legszentebbek szentségével,
Egy órdög egy menyecskével Megcsalnának.⁸³

A vers érdekes párost alkot költőnk egyik házassági oktató énekével a *Két módos énekek* című keltezetlen és „természetesen” a szerzőt sem jelölő ponyván (OSZK PNY 2.931). Az első dalt (*Másféle a természet majd minden emberben*) *A' Páros és Páratlan Életnek mind hafznáirúl, mind alkalmatlanságairól.* címmel, a másikat pedig *A' rofzsz' Afzszonyok Tsalárdságirúl.* címmel közölték.

Ha van olyan Pálóczi Horváth Ádám-vers, ami máig közkinccs maradt (bár sokan nem tudják, hogy ő a szerző), vitathatatlanul ide sorolható az *Azt mondják, hogy nem illik a tánc a magyarnak.* Eredetileg nemcsak az a strófa alkotta, amivel ma az énekkönyvekben találkozunk (*Még azt mondják...*), s nem is a *Megfogtam egy szúnyogot...* dallamára énekelték, bár ez kétségtelenül ismert volt már a XVIII. század végén.⁸⁴ Bowring (1830) is közli a népdalok között, akárcsak a *De mit töröm fejemet* szövegét, hosszas kommentárokkal.

82 ÖÉ 195. sz.

83 ÖÉ 85. sz., *Kurvák fortélyai*.

84 RMKT XVIII/4. Egy hazugságvers-alaptípus kiszakadt és kivételesen énekelhető részlete.

A vers hamar elszakadt a szerzői textustól, s az affinitás terében számtalan változáson ment keresztül. A táncoló „companiá”-t leíró strófában például mindig az aktuális vármegye neve szerepel (Szatmár, Bihar, Somogy, Veszprém stb.). Egy 1798-ra datált, tévesen autográfként regisztrált változat egyedi strófája:

Eljenek a' Grátziák! a' kik tegnap jártak,
Eljenek a' Szépségek! éjnek [!] Nagyságtok,
Hát több nap derül e még Somogy Vármegyére,
Tántzolni Fő Ispánnya' Kedves örömére.⁸⁵

Egy kései, ötszakaszos változatban két egyedi, továbbköltött strófát találunk:

Azt mondják hogy Magyarúl Nem tántzolnak Bálba
Nem tisztelik a Magyarat Bajuszba Szakálba
Lám Bihar Vármegyében Akár merre kérdem
Csak a' bajusz, 's a szakál A' tisztelet, 's érdem

Azt mondjak hogy nintsen jó Vasa a Magyarnak
Nints ha Németh Vezérnek Engedni akarnak
De lelkesíti a barátság Istene
Nints ki vitéz karjának álhasson ellene.⁸⁶

A közéleti-politikai tárgyú, közköltészeti ihletű dalok legismertebb képviselője a *Mars! siess hazádba vissza, kis seregem*, amelyben Napóleon – megunván a magyarországi hadakozást – visszavonulás közben saját magát okolja veszteségeiért. A műfaj előzményei szerteágazók a magyar közköltészetben: rendszeresen „énekelték” ilyesmit a vérpadon bűnbocsánatot kérő gonosztevők, köztük például Hóra (Horea), a román parasztfelkelő, illetve a korai betyárponyvák hősei:

Mars! siess hazádba vissza kis seregem!
Ez a magyar klima nekem nem, nem egem;
Ritka volt talán keményebb fergetegem,
Nincsen annyi fegyveresem, mint betegem.
Java-java táborom elvesztegetém,
Egynéhány jó vezéremet eltemetém;
Ha van egy-két nyert, de véres ütközetem,
Mi nyereség drága véren? nem szeretem.⁸⁷

85 MTAK MS 5080/76. Kaposvár 5a Julij 798. Cópia fejléccel. (4. versszak)

86 *Holmik és nóták* (1823–1824) STOLL 1246. sz. II. 15–16. (4–5. versszak)

87 ÖÉ 37. sz.

Nem véletlen, hogy a költő ugyanerre a dallamra a kézirat „dalgjátékának” későbbi pontján ismét megénekelteti Napóleont, de immár nem hadvezéri zsörtölődés cseng ki a szavaiból, hanem – szabadkőműves utalásokkal teli – gyónással fordul a népekhez, akik belé vetették bizalmukat, de ő felfuvalkodottságában az ő reményeiket is eltemette.

Gyónom a Seregek Ura Istenének,
Europának és seregem ezredinek:
Nem hallgattam a hatalmas Isten szavát
Sem nem az emberi nem valódi javát.
Kimozdúla szivemből a szent tartalék,
Elhibáztam, amire rendelve valék,
És Saturnust, kit az égre felvezeték,
Számkivetém újra, s gyűlölője levék.⁸⁸

Az alapszöveg sikerét jelzi, hogy Napoleon vesztes oroszországi hadjárata után felbukkan kéziratainkban az új helyzetre írt travesztia is, amelyben „az orosz/muszka klíma nekem nem, nem egem”. Kétségkívül volt iránta érdeklődés, hiszen ponyván is kiadták, még hozzá róla nevezték el a kiadványt (*A' legujjabb frantzia mars, két szép szomorú világi dallokkal*, é. n.).⁸⁹ Hogy Pálóczi Horváth Ádám írta-e, nem tudjuk, de az nyilvánvaló, hogy írt hasonlókat. Az *Egybegyültek, egybegyültek a miskolci lányok* kezdetű, eredetileg lánycsúfoló szövegnek például az 1790-es és az 1812-es diétára is elkészítette travesztiáját *Egybejöttek, egybejöttek a karok és rendek* kezdettel.⁹⁰ A kivonuló Napoleon dalt még évtizedekig énekelték a magyar verskedvelők, olyannyira, hogy dallamának egyszerűsödött változata szolgál *Az aradi vértanúk balladájának* melódiájaként.⁹¹

Hasonlóképp „átüt” a nótajelzés néhány saját szerzésű szerelmi dalon. A költő nemcsak gyülekezeti énekeket írt a Biblia nyomán, hanem az *Énekek éneke* három versből álló ciklusát is (448–450. sz.). Ez zárja az egész kéziratot, mintegy közös nevezőre hozva a szakrális és a profán műfajokat. A vágyakozó Sulamitha első dalát a *Sóhajtozik egy szép nimfa magában* kezdetű vers melódiájára kell énekelni (a költő egykori sógorának, Sárközy Istvánnak a legismeretesebb verse). A szerelmesek találkozását megéneklő második vers (*Én vagyok Sáron rózsája*) egy közkeletű rokokó kettős dal, a *Ne járj hozzám, szívem, éjjel* dallamával – és asszociációival – teljesedik ki. Ugyancsak telitalálat a ciklust

88 Gyónás, ÖÉ 61. sz., ÖÉ (1953), 185–186.

89 OSZK 820.799.

90 ÖÉ 258. sz.

91 Bővebben pl. TARI Lujza, *Magyarország nagy vitézség: A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban*, Bp., Magyar Néprajzi Társaság, 1998, 157–167.

és kötetet záró *Az én ágyasházamban* kezdetű ének, amely Salamon nászával végződik; a táncos karakterű mulatónóta (*Fejér korsó, fejér bor*) dallama a magyar lakodalmak képét is megidézhette.

Egy hiedelmet is érdemes eloszlatni. Bár nyilván büszke lett volna dalának páratlan sikerére, de minden híresztelés (pl. Arany János) ellenére sem Pálóczi Horváth Ádám írta a *Vigan élem világom* kezdetű mulatódalt, csupán írói karaktere és életmódja miatt tulajdonították neki.⁹²

*

Két irányból is megpróbáltuk körüljárni, hogy egy kéziratos dalgyűjtemény, nevezetesen az *ÖÉ* miként lett az írói univerzum része. A sok tisztáznivaló ellenére kijelenthetjük, hogy ez a gyűjtemény nem a magyar közköltészet aranyalbumának készült – ez csak egy résztulajdonság. Közelebb visz tehát az írói életmű inspirációihoz, de a közköltészet saját hagyományrendszerének itt megbúvó fontos adataihoz is, ha elemzési szempontjainkat megpróbáljuk ebbe az irányba bővíteni.